

MAGYAR
PHILOSOPHIAI SZEMLE.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

BOKOR JÓZSEF és Dr. BUDAY JÓZSEF.

V. ÉVFOLYAM.

II. FÜZET.

1886. APRIL.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

Szerkesztő- és kiadóhivatal Budapesten, II. ker. áll. reáliskola.

Előfizetési díj egy évre 5 frt.

A „Magyar Philosophiai Szemlét” a Magyar Tudom. Akadémia támogatja
ugyan, de a lap irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

BUDAPEST, 1886.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM.

1. Kritikai megjegyzések a képkapcsolás elméleteire. *Böhm Károlytól.* 81
2. Erdélyi János élete és művei. *Kun Páltól* 102
3. A társadalom befolyása az államra. II. *Bokor Józseftől* 133

ÉRTESÍTŐ.

- I. **Könyvismertetés** : Téves állítások *dr. Pauer* úrnak *dr. Horváth Cyrill* fölött tartott emlékbeszédében. *Dr. Nemes Imrétől* 149
- II. **A philosophiai folyóiratokból** : Philosophische Monatshefte; Revue philosophique de la France et de l'étranger, dirigée par Ribot . 156
- III. **Vegyes közlemények** 160

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A KÉPKAPCSOLÁS ELMÉ- LETEIRE.

Azon időtől fogva, mikor az emberi lélek csodálatos tüneményeire először fordult a kutatók figyelme, a mai napig alig volt egy jelenség is, mely jobban megragadta volna az érdeklődést, mint azon tény, hogy az emberi lélekben a képek egyenként soha nem fordulnak elő, hanem mindig társulva lépnek fel az öntudat megvilágított terébe. Ezen általános tapasztalat munkára hívta a megfigyelők éles elméjét, s arra ösztönözte, hogy e tüneményt a legapróbb részletekig felboncsolva, ennek törvényeit s lehetőleg okát is felderítsék. Így történt, hogy Aristoteles óta, ki első hozta divatba az elnevezést is (*μύμη* és *ἀνάμνησις*) újra meg újra rátértek a lélek bűvárlói, sőt egy időben ezen kérdés lett egyedül uralkodóvá a lélektanban s annyi tevékenység ráfordítva, mint alig más lélektani kérdésre. S az eredményt tekintve megcségyenülve kell bevallanunk, hogy a problema mai nap is, minden leleményességünk daczára, megoldását várja. Megcségyenülve, mondom; mert ha emberi elme kétezer évig folytonos munkával oly közönséges tüneménynél, milyen a képek társulása, csak annyira tud eljutni, mint a mennyire a lélektan divatos csupasz regulái mai nap elvezetnek, akkor alapos okunk van őszinte szerénységre, midőn sokkal bonyodalmasabb és nehezebb problémák megfejtéséhez fogunk.

Ezen eredménytelenségnek, melyet a következőkben részletesen fogok kimutatni, számos okát fel lehetne hozni. Nemcsak a tüneménynek rengeteg bonyodalmassága hátráltatta annak elvi és egységes megfejtését, hanem inkább az, hogy egy üres schema keretébe úgy a hogy beletömték a tüneményeket, melyeknek sokkal közelebb fekvő okát a schema formalismusa miatt nem látták. A főbajt azonban az egész kezelésnek módszertelensége okozta, mely általános tételt akart stipulálni, mielőtt a tüneményt magát *megfigyelté* volna. S Aristoteles, kinek hatalmas szelleme egy másik tudományt (a logikát) évezredekig

képes volt hatalma alatt tartani, e vészes hatalmát a lélektanban is érvényesítette azon 4 szabály felállításával, melyeket utána mai napig egyedül helyes megfigyelésként tapasztalati ismeretnek mondanak. A hasonlóság és ellentét, az együttlenség és egymásutániség voltak ezentúl azon formák, melyekkel minden kapcsolatot magyarázhatnak vélték. *) S ezen alapjában téves elv oly álláspontra terelte a kapcsolás elméletét, melyről a tünemény mélyeibe leereszkedni többé nem lehetett.

Az aristotelesi elhamarkodott általánosítás nyüge alatt mai nap is görnyed a lélektan. Maga Aristoteles és utódai ezen generalisatióra helytelen módszertük által lettek vezetve. Azon általános tüneményt, melyet James Mill, bizonyára túlbuzgósággal: a lelki élet egyetlen tüneményének; törvényét az egyetlen törvénynek nevezett, kellett volna mindenk előtt megfigyelni; s ezt, exact értelemben véve a szót, sem Aristoteles, sem utódai nem tették. Minden részletezés, melyet az angolok lélektana ezen tüneménynél dicséretes szorgalommal végrehajtott, (csak a Bain Sándor által nagy szorgalommal gyűjtött anyagnak feldolgozását említem „The Senses and the Intellect“ czímű művében) nem volt képes czélt érni, mert eléggé alkalmas, hogy úgy mondjam elastikus módszere nem volt. Részletezni pedig, ha el nem akarunk veszni a tények végtelen sokaságában, sikeresen csak mindenre kiterjedő és megállható módszer segítségével lehet. Pedig mily elhamarkodottság volt e 4 szabály felállítása Aristoteles részéről, azt már abból is meg lehet itélni, hogy a kapcsolódás *megfigyelésének* még most sines megállapodott módszere; mert Fr. Galton csak 1879-ben közölte az első statistikai gyűjteményét s Wundt V. psychophysikai laboratoriumából az első erre vonatkozó kísérleti szöveget 1882-ben közölte Dr. Trautscholdt Márton.**) S mily hiányos még ezen kísérletek berendezése is! Míg Galton arra szorítkozik, hogy megállapítsa, mely képek élednek fel leggyakrabban s mely korban eredtek ezek a képek, addig Trautscholdt a Wundt-féle elosztást, külső és belső kapcsolatokra, szem előtt tartva, amannak és émennek (valamint alfajainak) számviszonyait igyekszik meghatározni. Vajjon az általa követett módszer, mely abban állott, hogy egyes szavakat kiáltottak a kísérletezőnek, ki aztán a tetszés szerinti kapcsolat előállítását jelezte,

*) Aristot. de mem. et remin. c. 2. 451, b. 18. διὸ καὶ τὸ ἐφεξῆς θηροῦμεν νοήματα ἀπὸ τοῦ πῦρ ἢ ἄλλων τινῶν, καὶ ἄφ' ὁμοίων ἢ τοῦ συνεγγύς.

**) V. ö. Philos. Studien herausg. v. W. Wundt. I. Bd. 213—251 l. Erről szoltunk annak idején a M. Phil. Szemle I. kötetében.

célra vezethet-e, azt majd a jövő fogja megmutatni. Minden esetre azonban áll az, hogy a képek felélesztése igen egyoldalú és korlátolt, a mennyiben a felélesztő vagy ingerlő kép igen különböző lehet s így a hangos szó általi felélesztés a mennyiben csak egy specialis esetet tüntet fel (a mikor t. i. az ingerlő kép egy hangkép) más eljárásnak nem praesjudikálhat. A nyert eredmények abstracte kifejezve Galtonnál azt eredményezték (505 kapcsolatnál), hogy 100 eset közül: 23 kép négyszer, 21 háromszor, 23 kétszer, 33 egyszer lépett fel az öntudat előtt. Korra nézve 100 kép közül 39 gyermekkori, 46 férfikorbéli, 15 a legközelebbi multban eredt kép volt. Trautscholdt ur kísérletei közül pedig 109 esetben mutatott: 1) külső kapcsolatot 75., 2) belsőt 27 eset. A feléledéshez szükséges idő 1:190 mptől egész 0:559 (Ball-Spiel) között ingadozott s átlag 0:72 mp.-re lett kiszámítva.

Az első teendő tehát a képkapcsolás positiv elméletének kifejlése ügyében az anyag statistikai összeállítása, a melytől még mai nap is nagyon messze állunk, mivel sem Galton, sem Wundt módszere nem látszik elegendőnek a tények végtelenségének kimerítésére. Nem elegendő pedig épen egyoldalúsága miatt, a mennyiben egyfelől csak a feléledő (reproductiv) kapcsolatokat veszi tekintetbe, s az eredeti kapcsolatokat elhanyagolja, másfelől pedig a reproductiv kapcsolatokat csak azon esetben vizsgálja, mikor a felélesztő kép egy szó, más ingerlőket pedig tekintetbe nem veszen. Már pedig az élő szó ingerlő képül különösen csak az olvasott embernél alkalmas; viszont olyanoknál, kik nem betűn, hanem közvetlenül a természet emlőin táplálkoznak, az élő szó a kapcsolatok megállapítására alkalmatlan. Ezen embereknel a látás képei, a tapintás, szaglás, izlés érzékletei, az éhség és szomjúság sokkal hatalmasabb ingerlők a képek felélesztésére s épen ezen sorokat nem lehet sem Wundt, sem Galton módszerével megfigyelni. Minek hozzam fel még ezeken kívül a tudós embernek, a közönséges emberétől végtelen bősége s vonatkozásainak számnélkülisége által különböző kapcsolatait! Mindenki észreveszi ezen rövid megemlítés után is, hogy a kapcsolatok statistikája még csak embryonalis állapotban leledzik, a melyből azt csak a használt módszerek szaporítása, illetőleg megbővítése képes kiemelni.

Ezen élénken érezhető hiány miatt a második módszeres lépés sem vezethet célra, értem a kapcsolatok csoportosítását lényeges jellemzőjük szerint. Nem akarom tagadni, hogy az aristotelesi csoportosításnak meg volt a maga nagy értéke, mint minden más osztályozásnak,

bármilyen primitív legyen is. De az aristotelesi csoportokat végleges és természetes csoportokul elfogadni többé nem lehet; más alapon kell a kapcsolatok csoportosítását végrehajtani. Alig csalódom, ha a divatos csoportosítás forrását a kapcsolódás téves meghatározásában keresem. A lélektan mai alakjában, szinte kizárólag, úgy érti a kapcsolódást, mintha az csak a feleledő képek között lenne keresendő. Elkezdve Aristotelestől, ki már is közvetlen és közvetített felelesztése között tett különbséget, mindenütt ezen gondolat az uralkodó. Vives már úgy fejezi ki az elvet: *quae simul sunt a phantasia comprehensa, si alterutrum occurrat, solet secum alterum repraesentare*; s ily értelemben találjuk azt mai napig. Kant pl. így szól: „Das Gesetz der Association ist: empirische Vorstellungen, die nach einander oft *folgten*, bewirken eine Angewohnheit im Gemüth, wenn die eine erzeugt wird, die andere auch entstehen zu lassen.“ *) Wundt sem tesz elég határozott különbséget eredeti kapcsolás és feleledés között**) és R. v. Krafft-Ebing,***) a méltán nagyhírű lelki orvos, a feleledés zavarait, melyeket lelki betegnél oly gyakran tapasztalunk, minden tétovázás nélkül egyenesen az associatio zavarodásainak nevezi. Hogy ezen különbség: kapcsolás és feleledés, associatio és reproductio között egyetlen egy lélektanban (a herbartit kivéve) szigorúan megtartva nincsen, azt mindenki, a ki e téren olvasottsággal bír, szívesen meg fogja nekem engedni; nehezebben azt, hogy e megkülönböztetés valóban elméletileg szükséges s a kapcsolási tan tiszta fogalmazására nélkülözhetetlen. Én azonban akkor is, ha szóvitának nevezné valaki az egészet, fentartom a különbség szükségességét s kapcsolás alatt az eredeti társulást fogom érteni, míg a feleledés az egyszer meglett kapcsolatoknak újra fellépését az öntudatban jelenti. Ez pedig oly szükséges, mint az, hogy a hímzésnek hátlapja is legyen; a hímző fonal háttére nélkül a hímzett kép maga szétesik. Ép úgy a feleledés lehetetlen, ha a kapcsolás nem szolgál neki alapul; a feleledések hímzett képeit a háttérben rejlő kapcsoló szálak tartják egytívé. S valamint a hímzés megerősítésére a túllapon más idegen fonalak is alkalmazhatók, úgy a feleledéseket is az eredeti kapcsoláson kívül más, idegen, érzelmi és gondolati szálak is foglalhatják össze. Röviden a megkülönböztetés: kapcsolat és feleledés között olyan nagy, mint a milyen az

*) Anthropol. §. 29. B.

**) Pl. Physiol. Psych. II. 301.

***) Lehrb. der Psychiatrie. I. 63.

eredeti s az ismétlés között; s a ki az ismétlést érteni akarja, az értse meg először az eredetit; erre nincs más mód.

Nem csalódom, ha a kapcsolási elméletek hiányosságának második okát épen ezen figyelmenlenségben keresem, melylyel az eredeti társulást és a feleledést egymással összecserélik. Bizonyos, hogy csak a feleledés értesít arról, hogy mi lett valaha kapcsolva; de a feleledés soha nem fog értesíteni többről, mint épen csak a tényről. Miért kapcsolódott valaha két lelki állapot együvé, azt semmi feleledés nem képes nekünk megmagyarázni; mert a feleledésnél mindenkor olyan viszonyok játszanak össze, melyek az eredeti állapotban nem fordultak elő sőt attól egészen különbözhetnek is s nincs módszer arra, hogy ezen új körülmények befolyását az új tünemény előállásánál kiküszöbölhessük. A kapcsolatok statistikája annál fogva egészen más, mint a feleledésnek statistikája; emezt lehet mesterséges úton, hangokkal vagy más módon némileg áttekinthetővé tenni, amazt az eredeti forrásnál kell megfigyelni s ez nincs másutt, mint a gyermeki lélekben. Ha valami, akkor a gyermek lélektana vethet világosságot az őseredeti kapcsolatokra, s csakis ettől remélhetni azt, hogy a kapcsolatok tana positiv alapokon lesz megszerkeszthető.

Tovább megyek. A legnagyobb valószínűséggel feltehető, hogy a lélek oekonomiája különböző lelkek természete szerint különböző kapcsolatokat fog létesíteni. Nem lehet az, hogy ugyanazon ingerlő kép az állati, gyermeki, asszonyi és férfi lélekben egyforma képekkel kapcsolódjék. A kapcsolódásnak az emberi lélekre nézve teleologiai jelentőséggel kell birnia; a lélek teleológiája sugárik vissza oekonomiájából s azért a kapcsolatoknak másféléknek kell lenniök a szerint, a mint másféle a lélek oekonomiája, másféle a lélek célja, melynek szolgálatában áll. Az „asszony lélektana“ című cikkemben egyszer ráutaltam e nagy különbségre, mely a lelkek structurájában van, s reményilem sikerült is kimutatnom, hogy az asszony lelke nem olyan, mint a férfiú lelke. A gondos statistika, melyet az asszony képkapcsolatairól szükséges lesz összeállítani, fényesen fogja majdán állításomat igazolni; valamint igazolja véleményem szerint eddig is azon psychiatriai tény, hogy az asszony lelki betegsége egészen más képkapcsolatokat tüntet fel, mint a férfiaknak beteg lelke.*)

*) Minden hosszabb fejtegetés helyett ide teszem Virchow egy mondatát, mely az általam kifejtett lélektani nézetet igazolja: „Das Weib ist eben

Ezeket szem előtt tartva, a csoportosítás és a statisztikai tényadatok beszerzése okvetlenül vissza fognak hatni egymásra. Míg amaz a megfigyelendő esetek körét különösen a gyermeki lélekben végbemenő eredeti kapcsolatokkal megbővíti, addig a statisztikai adatok teljessége a csoportosítás helyességére fog vezetni. Mert nem az újra feléledő képeken fekszik a súly, hanem azon viszonyokon, melyekbe az egyes lelki állapotok eredetileg, azaz már akkor lépnek egymással, mikor még az öntudat nem fejlett, hanem csak többé-kevésbbé homályos önérzet alakjában kezd derengni. Ezeket kell megfigyelni törvényes összefüggésükben és gyűjteni, ha a kapcsolatok fajait realis alakjokban, nem pedig a megszokott sápadt schematismusban ismerni akarjuk.

Mily messze állunk még attól is, hogy a kapcsolatokat csoportosíthassuk, azt épen a lélektanra erre vonatkozó elméleteiből lehet legjobban látni. A lélektan nem rendelkezik semmi tartalmi elvvel, mely a való kapcsolatok útvesztőjében kalauzolná; nem bírja megmondani pl. hogy valamely szag milyen kapcsolatokat köthet a többi képekkel? nem bírja megmondani, az éhség milyen irányú kapcsolatokat vonz maga után kénytelenséggel? Nem bírja, mert nincsen tartalmi elve e téren, mert nem érti a kapcsolatnak jelentését, nem tudja megmondani, mire való általában a kapcsolat a lelki állapotok között. Nem kell azért csodálkoznia azon sem, hogy a kapcsolatok csoportosítása még ma is kezdetleges. A legtöbb, a mennyire ezen tan vitte, az, hogy külső-belső kapcsolatokat állít fel alfajaikkal (Wundt) vagy pedig a régi idők óta fenálló chablonet egyszerűsíti az érintkezés (contiguity) és hasonlóság (similarity) alakjaiban (Bain) vagy épen csak egy alakot ismer: az egyidejőséget (Malebranche után Wolff, Crusius, Überwasser, Hoffbauer, Haass, Herbart s újabban Wahle R. ki szinte igen erősen hangsúlyozza az egyidejőséget).

Mínthogy ezen lélektanak tartalmi elve nincsen, melyszerint a kapcsolatokat csoportosíthatná, azért csak egy módja van: a forma, melyben a kapcsolódás végbe megy, illetőleg jelentkezik. S akkor előáll azon sajtáságos quid pro quo, hogy a formában keresik a kapcsolás okát (tér) vagy pedig az öntudatra (egyidejűség) viszik azt vissza, holott az öntudatnak épen szerző természeténél fogva első tevékenysége a megkülönböztetés, mint Ulrici igen szépen fejtegette. És ezen állapot

nur Weib durch seine Generationsdrüse. — — Man nehme den Eierstock hinweg u. das Mannweib in seiner hässlichsten Halbheit steht vor uns.“

a lélektanban már Aristoteles óta tartja magát. A kapcsolás okát alig kérdi még itt-ott valaki, csak a formát feszegetik s azért nagyon közel fekszik azon gyanú, hogy utoljára magában ezen formában fogják a kapcsolás okát is keresni, a minél képtelenebb tant pedig még a lélektan számos tévedései közt sem találhatnak.

Hogy a képkapcsolás természetéről szóló tan menyire nélkülözi még a kellő consistentiát, azt az elméletek folytonos változása, a formák számának ingadozása mutatja. A régi aristotelesi 4 formát majd szaporítják, majd megszorítják. Ezen törekvések azonban mind az aristotelesi alapon állanak. Az egésznek okát Hegel, Herbart s a physiologia igyekeznek megtalálni, de e mellett mai nap is leginkább a formalistikus tan uralkodik a lélektan ezen részében. Nézzük ezen hosszú történelmi sornak legkiválóbb mozzanatait.

Az aristotelesi tan, mely a visszaemlékezésről szól, azt mondja, hogy, ha álláspontunkat a jelenben vagy másutt vesszük, egy hasonló vagy ellenkező vagy közellévő (*συνεγγύς*) képre igyekszünk eljutni. A phantasia épen az által különbözik az emlékezéstől, hogy emez a multa vonatkozik. Ezen tan kétféle tekintetben volt befolyással a későbbiekre; egyfelől a kapcsolás *formáira* vetette a fősúlyt, másfelől a kapcsolást és a feléledést összefogta s így az utóbbi tünemény lett határozóvá az elsőnek kutatásában. A középkori kutatások Aristoteles nyomdokaiban jártak; s csak Hume idejében éledt fel újra a lélektanban azon nézet, hogy a képek kapcsolódása kiváló szerepet játszik lelki életünkben s így annak tárgyalása is különös gondban részesítendő.

Hume maga Aristotelest nem ismeri s azért érthető azon öröme, hogy előtte egy philosophus sem igyekezett a kapcsolás összes törvényeit felkeresni és rendezni. *) „Az én véleményem szerint“ úgymond „a gondolatok kapcsolódásának csak három törvénye van: a hasonlóság, érintkezés térben és időben (*συνεγγύς* Arist.-nél) és az okiség.“ Az ellentétet maga a hasonlóság és okiség egységeül tekinti; mert a hol két dolog egymással ellenkezik, ott az egyik a másikat rontja azaz „a rontás oka és a romlás képe előbbeni állapotának képét zárja magában.“ Ezen magyarázat erőltetett voltát talán nem szükséges különösen kiemelni; csak annyit jegyünk meg, hogy Hume benne van az aristotelesi schematismusban s hogy az okiség belehozását a kapcsolatok for-

*) *Untersuchung in Betreff des menschlichen Verstandes.* Ferd. Kirchmann p. 24.

mái közé nem tartjuk szerencsés gondolatnak, ha nem is osztjuk Kirchmann megjegyzését, hogy Hume e helyen a gondolatok és a tények törvényeit összezavarja. Az okiség ugyanis csak azért nem hozható be mellérendelt elvül a képkapcsolás formái közé, mert minden kapcsolatban van oki viszony két kép között, mennyiben az egyik, mint ingerlő, előhozza a másikat mint ingereltet. A realis okviszonyban egymással álló tények pedig ezen közös schemába rendezkednek azon különös vonással, mely nekünk az egymásutániség szükségképeniségének érzetében jelentkezik. Új elvet annál fogva a képkapcsolatoknak magyarázatába Hume tana nem adott.

A Hume által megindított analitikai irány, mely mindent képek kapcsolódásából akar magyarázni, igen sok részletet derített fel, anélkül, hogy a kapcsolódás természetébe mélyebb pillantást szerzett volna. Az elméletek általános törekvését úgy lehet jellemezni, hogy a már meglevő formákat lehetőleg kevésre, sőt egyre visszavezetni iparkodnak. Voltak ugyan olyanok is köztük, kik abbéli kételyüket fejezték ki, hogy a kapcsolatokat határozott elvekre visszavezetni valaha sikerülhetne (mint Reid, ki Hume szabályaiban egész helyesen, mint Dugald Stewart is elismerte, csak a legfeltűnőbb tapasztalatokban látott tájékoztatókat); de a legnagyobb rész a reductión dolgozott. Ezen reductio kivált két irányban észlelhető; megtartották az eredeti aristotelesi álláspontot, s ezek teszik a psychologusok legnagyobb számát, — vagy pedig más álláspontról próbálják azokat egy elv alá hozni (Hegel, Herbart).

Már Hartley (miként Volkmannból megtudhatjuk *) a kapcsolatokat az *egyidejűségre* és *egymásutánra* igyekezett megszorítani s ebben Hobbes és Spinoza követték. Spinoza, ki ezen tant csak röviden fejtegette, ekkép nyilatkozik *Eth. II. prop. 18.* „si corpus humanum a duobus vel pluribus corporibus *simul* affectum fuerit semel, ubi mens postea eorum aliquod imaginabitur, statim et aliorum recordabitur“. Ezen propositio értelmében tehát az egyszerre (simul) történt testi behatások a szellem (mens) és test (corpus) állandó összefüggésénél fogva egymást fel fogják éleszteni. Ezen „concatenatio idearum“ azonban csak azon képekre szól melyek a rajtunk kívül levő tárgyak természetét zárják magukba s nem arra a rendre, melyben az értelem azokat

*) *Wilhelm Volkmann*. Lehrb. der Psychol. I. 430 l. 1875, hol a reductio története meglehetősen kimerítően található.

felfogja. Ezen feleledés egyébként a *szokás* által van szabályozva. Eth. II. prop. 18. scholiumá' an így szól: „unus quisque ex una in aliam cogitationem incidet, prout rerum imagines unius-cuiusque *consuetudo in corpore ordinavit.*“ Azért pl. a katona lovak nyomairól a lovasra, innen a háborúra gondol, míg a parasztban az eke, szántóföld stb. képei élednek fel. A szokásnak hatalmát Spinoza ép úgy emeli ki, mint később Reid és Dugald Stewart, a mit az ismétlés elve alatt újabban *Höffding* H. (Kopenhagában) részletesen fejtegetett.*)

A Spinoza által hangoztatott „simul“ Malebranchenál is megtalálható, kinek véleménye szerint minden kapcsolódás oka az, hogy a képek egyidejűleg vannak az öntudatban. Ezen egyidejűséget azonban némelyek csak a belső rokonsággal nem bíró képekre vonatkoztatják s így a hasonlóságot és ellentétet az alól kiveszik (Schulze és Jakob); mások azonban egy alapelv szükségességét hangoztatva a képek kapcsolódását, a tartalomtól eltekintve is, az egyidejűségtől tették függővé (Hoffbauer, Haass, Biunde és mások). Ezzel egyezik Brown törekvése is, hogy a képkapcsolatokat egy közös érzettel való egyidejűségükből akarja levezetni, bár lényegében ő is Hume elosztását követi (módosítván azt a hasonlóság, ellentét és érintkezés (contiguity) főelveire, melyekhez azután másodrendű törvényeket csatol). James Mill is az egyidejűséget hangoztatja.

Ezen egységes reductio mellett halad az elvek kettőssége és többsége is. I. Stuart Mill a hasonlóság és érintkezés elveit vallja, ugyanezt Bain Sándor is teszi a contiguity és similarity tanával, melyet, a lélekbuvárok közül talán a legnagyobb részletességgel fejteget. Ugyanezen tant hirdeti Hamilton is, kinek értelmében oly képek idézik fel egymást, melyek különböző időben bár, de ugyanazon tartalommal, vagy pedig különböző tartalommal, de egy időben léptek fel az öntudatban.

Ha a mi korunkra tekintünk, ott is (eltekintve mindig a hegeli és herbarti iskolától) ezen kéttagúságot leljük az általánosan elfogadott felosztásnak. Így fogja fel azt végső elemzésben *Wundt* V. is, a ki külső és belső kapcsolatok közt tesz különbséget, a miben, mint a maga helyén látni fogjuk, az érintkezés és hasonlóság elvei rejlenek.**)

Ezen tan, igaz, más érdemekkel is büszkélkedik, melyekre visszatérünk, de

*) V. ö. Vierteljahrschr. für wiss. Philos. 1883. II. 2 6—328.

**) Grundzüge phys.—psych. II.

alapja és álláspontja a régi aristotelesi. Ugyanígy nyilatkozik *Lipps* Tiv. is*), ki az idézett helyen azt mondja: „also sind die Associationen der Aehnlichkeit und der Gleichseitigkeit überhaupt die einzigen.“ Az ellentétet ő is a hasonlóságba olvasztja, valamint a térbeli érintkezést időbeli együttességgé változtatja. Az ő egyébként igen érdekes tana különben szinte a reproductióra szól, mert associatio alatt azon vonatkozásokat érti, melyekben képeknek állniok kell, hogy egymást feléleszszék. („Um Dispositionen zu *erregen*, müssen Vorstellungen dazu in geeigneten Verhältnissen oder Beziehungen stehen. Wir bezeichnen diese Verhältnisse oder Beziehungen als Associationen“ 96 l.) A képkapcsolat részleteiből *Wahle* R. is csak oly módon bír kibontakozni, hogy a hasonlóság és egyidejű érintkezés elveire vezeti vissza valamennyiöket.**)

A mellett azonban, hogy ilyen kettőségre redukálják jelenleg is a képkapcsolatot, régibb idő óta fenáll az ellenkező törekvés is, mely a kapcsolási formákat szaporítani igyekszik s ez a mai időben kiválóan érvényre jut azáltal, hogy a kapcsolás vezérelveitől ugyancsak kettőt fogadnak el. Azonban a kapcsolatok statistikája alapján, azoknak fajait részletesebben megállapítani vagyis azokat csoportosítani törekesznek. Már *Bardilli* a régi négy törvényhez egy ötödiket csatolt: „az elme ellenszenvét minden üres ellen s a képlefolyás odafordítását az üresség felé.“ *Morell* újabban 4 törvényt állít fel: belső rokonság a tárgyakban, hasonlóság, érintkezés a térben s az egyéniség temperamentuma és idiosynkrsiái. Ezen részletezések közül minden esetre a legnagyobb figyelmet érdemli *Wundt* Vilmosé, melyet bizonyos fokig követ *Wahle* R. is említett rövid cikkében.

Wundt Vilmos különbséget tesz az önkénytelen kapcsolatok s az önkényes vagy apperceptív kapcsolások között. Amazokat nevezi tulajdonképeni associatióknak s 400 egyes kísérleti esetből a következő schemát véli felállíthatni. A kapcsolatok vagy külsők vagy belsők (a számarányokat köztük már fentebb idéztük *Trautschold* kísérletei alapján). A *külső* kapcsolatok két alapformát mutatnak: az egyidejű s az egymásutáni kapcsolatokat. Az egyidejű (simultan) kapcsolatokhoz tartoznak: 1. egységes simultan kép részeinek kapcsolata a) egész a rész-

*) Grundthatsachen des Seelenlebens. 98 l. 1883.

**) Zeitschr. f. wiss. Phil. 1885. l. 426. „Aehnlichkeit und Contingenz; in dem Sinne des Contingenz in einem identischen Zeitmomente.“

hez, b) rész az egészhez; 2. egymástól függetlenül együttlevő képek kapcsolatai. Az egymásutáni (successive assoi). 1. a hallási, 2. egyéb képek között. Mind a kettő az eredeti vagy a megfordított rendben. A *belső* kapcsolatok három formát mutatnak: I. kapcsolat az alá- és fölérendeltség szerint a) fölé- b) alárendelt kép kapcsolása; II. Koordinált kapcsolatok a) hasonló, b) ellentétes képek közt; III. Függési viszonyok szerinti kapcsolatok a) okviszony, b) célviszony szerint.

Végig tekintve ezen nagy gonddal összeállított csoportozatokon azonnal látjuk, hogy ezen kapcsolatok mind formaiak. Wundt kivált az ismétlésre fektet sulyt, de ezen „másodrendű eredet“ mellett különösen az oki viszony kapcsolatainál egy „elsőrendű“ (primär) eredetet is tesz fel, melybe a képek *belső* vonatkozásaik alapján lépnek.*) Ezen *belső* kapcsolatot kell, véleményünk szerint, mindenütt hangoztatni, mint a kapcsolatnak eredeti s végokát, s a meddig ezen *belső* viszony, mely van az ingerlő és a feléledt kép között, nincsen kiderítve s a kapcsolási elmélet szíveként központba helyezve, addig mindig a régi aristotelesi állásponton állunk s annak üres schematismusa kísérteni fog minduntalan. Ez történt Wundttal is. A legnagyobb készséggel és örömmel elismerem azon érdemét, hogy a száraz és sovány formalismust tapasztalati, statistikai úton igyekszik tényleges csoportokba összeállítani; de az alapgondolat nála is a régi, és hiába hangoztatja a „*belső*“ összefüggés döntő befolyását, mert ezen „*belső*“ tényről szó többé nincsen egész lélektanában. A „*külső*“ kapcsolatok azért nem egyebek, mint a régi érintkezési kapcsolatok egy időben és egy térben, bár concret alakot nyertek; a „*belső*“ kapcsolatok pedig rendkívül hasonlítanak a Hume-féle hasonlóságra és okviszonyra, legalább a felé-mellérendezés nyilván a hasonlóságra, az oki- és célfüggés a Hume-féle okviszonyra utalnak. Nem tartom ezt tévedésnek; *formailag* csakugyan így jelentkezhetnek a képkapcsolatok s ez esetben a statistikai táblázatok bizonyára kiegészítőül fognak szolgálni vagy pedig egyszerűen megerősítik a Wund-féle táblázatot, de meghazudtolni nem fogják. De hiányzik az egészből a szellem, az ok, mely a kapcsolatokat ezen különféle formákban fellépteti s annyiban Wundt felsorolása szinte többre nem alkalmas, bár alkalmasabb, mint a Humeé, — arra t. i. hogy tájékoztatóul szolgáljon a kapcsolatok végtelennek látszó tengerén.

*) Grundz. der phys. Psychol. II. 303. Dass die Vorstellungen vermöge ihrer unmittelbaren inneren Beziehungen sich verbinden.“

Ugyanezen érdekek fűződnek a Wahle-féle kapcsolati csoportosításhoz, mely szintje a kéttagságba torkollik. Szerinte az ingerlő kép tartalma nem határoz a feleledő természete felett, a mely állítást ily általánoságban azért nem szabad megengedni, mivel vannak állandó kapcsolatok a lelki állapotok között, melyekben az ingerlő kép és a feleledett kép czélszerűen összefüggnek egymással szükségképen, mint pl. az éhség és kielégedése, a nemi ösztön képei s a kielégítő complementumok közt. Ő is csak a feleledést tartja szem előtt s erre tekintve azt állítja, hogy az ingerlő kép feleleszt olyanokat, 1. melyek vele *egyidejűleg* megvoltak, 2. vagy rá következtek, 3. vagy tárgyaik *térben egymással* érintkeznek, 4. vagy *egy közös térben* voltak vagy 5. az egész és rész, 6. az ok és okozat, czél és eszköz viszonyában állottak velük, vagy 7. hasonlóak, vagy 8. ellentétesek voltak azokhoz. Ezen 8 csoportból az 1—6. csoport az *egyidejűségre*, a 7., 8. a hasonlóságra vezethető vissza.

A mi mindezen különböző elméletekből hiányzik, az a *kapcsolás szükségességének* magyarázata. Ennek közös oka valamennyiben az, hogy az aristotelesi formalismusba beleékelődtek s onnan ki nem húzódhatnak. Mindenek előtt azzal kellett volna, véleményem szerint, tisztába jönni; milyen eredménynek szolgál eszközül a kapcsolat? s akkor megtalálták volna annak szükségképeni okát is. Néhol átsillámlik ennek legalább sejtelme. Ugy pl. Wahle említett cikkében azt mondja: „Completirung ist ein sicheres Princip der Ideenassociation“ (432 l.); R. v. *Krafft-Ebing* igen jól figyelte meg betegeinél, hogy a képkapcsolat a meglevő lelki feszültség megszüntetésére szolgál. *) Mind ezen nyilatkozatoknak azonban, épen szórványos voltuk miatt, elvi jelentőségük nincsen. A képkapcsolásnak felfogása csak akkor lehet helyes, ha ama „kiegészülést“ s ezen „fesztelenítést“ ép úgy lebirja egy *elvből* vezetni, mint a változatos tüneteményeket tengernyi voltukban megérteni. Az elméletnek azért, hogy igaz legyen, 1. az *összes* képkapcsolatokra ki kell egyformán terjednie, — ezt pedig a mostani elméletek nem teszik, mert az eredeti kapcsolatokat nem ismerik, 2. az *okot* kell megtalálnia, miért kapcsolódnak a képek általában, s végre 3. azon *formákat* kell magyaráznia, melyekben tényleg a *feleledés*, mint a kapcsolat egyik lapja, elő-

*) *Lehrb. der Psychiatrie* I. 60. „die Spannung zu lösen und dadurch auf andere Ideen, zu anderen Situationen zu kommen.“ II. 171. „Die Zwangsvorstellung hemmt das freie Spiel der Association und lässt *ablösende, beruhigende* oder auch *berichtigende* Vorstellungen nicht eintreten“.

fordul. E nélkül az elmélet mindenkor az aristotelesi félszeg álláspont terhe alatt fog maradni. Már pedig eddigelé ezen 3 pontnak egyikét sem bírta elérni egy elmélet sem.

Az elsőt illetőleg meg kell említeni, hogy vannak kapcsolatok, melyeket a szokásos schemák egyikével sem lehet felfogni, még csak beerőszkolni sem. Nem fogunk példát messziről keresni, a mint előlépnek, úgy vesszük azokat. Hogyan fogja a kapcsolás régi elmélete magyarázni azt, hogy minden képpel bizonyos érzés kapcsolódik? Itt egyetlen egy formája sem elegendő; s ha az egyidejűsége hivatkoznának, úgy megjegyezzük, hogy ez egyidejűség csak viszonyos jelző, de arra, hogy két lelki állapotot realis erőhatás által *összefűzzön*, tökéletes elégtelen. Vagy vegyük a védőmozdulatokat. A szemre heves fényhatás gyakoroltatott; az iris összehúzódik, sőt szükség esetén a szemfedő is lecsukódik. Nincsen-e itt kapcsolat a fenyegető kép és a mozgás között? s milyen kategóriába esik az ilyen kapcsolat? A gyomor üressége éhség alakjában tűnik elő, felidézi az étel képét, megindítja a mozgó idegeket arra, hogy az ételt szerezzék és a gyomorba hozzák. Egyidejűség vagy hasonlóság esetével állunk-e itt szemben? Nem akarom szaporítani a példákat, mert ha meggondoljuk, hogy az emberi nemet, a költő szerint, az éhség és a szerelem mozgatják, akkor azon kapcsolatok, melyeket az éhség és a szerelem létesítenek, bizonyosan igen számosak s az emberi életre nézve döntő hatással lesznek, s oly elmélet, mely ezeket az eredeti kapcsolatokat megérteni nem bírja, szegénységi bizonyítványt állít ki magának. Azt válaszolják talán, hogy ezek nem lélektani, hanem physiologiai functiók, de ezen kifogás nem állhat meg a mélyebb betekintés előtt. Ha ezen functiók tudatosakká lesznek, akkor homályosságuktól eltekintve, épen oly lelki tünetények, mint bármely költemény (a mely nélkülök többnyire tartalom nélkül szükölködnék) s ép úgy igényelnek magyarázatot, mint a költeményekben előforduló képkapcsolatok. Még az sem hozható fel a poetikus képkapcsolatok előnyétül, mintha annyira függetlenek volnának a physiologiai functióktól, hogy tisztán lelki állapotoknak volnának nevezhetők. A kóresetek ezen függést igen világosan bizonyítják s a lelki betegségek mindenkor az agy bizonyos elváltozásával, többnyire táplálkozási anomaliákkal járnak karöltve. Így tehát nem kell megvetően lenézni ezen eredeti és fontos kapcsolatokra, hanem bevallani, hogy a lélektan nem rendelkezik számukra schemával s így inkább azon lenni, hogy a meglevő schematismust kibővítsük, illetőleg más realis alapra fektessük.

Ezt azonban mindaddig nem fogja tehetni a lélektan, a meddig a képkapcsolat *okával és céljával* tisztába nem jön. A kapcsolási schematismus mindaddig üres formalismusnak marad, a meddig ezen fundamentális kérdésre feleletet nem ad. Hegel volt talán az első, a ki a kapcsolási „törvényeket a kellő méltatásban részesítette s iskolája nem tartózkodott gúnyos megjegyzésektől, melyekkel a pusztán *abstract törvények* értékét leszállítani iparkodott. Hegel maga ezen törvényektől még a nevet is megtagadta s nem ok nélkül „gondolat nélküli képzelést“ látott ezen kapcsolati lefolyásban. Saját szavai a következők: „Die sogenannten *Gesetze der Ideenassociation* haben besonders in der mit dem Verfall der Philosophie gleichzeitigen Blüthe der empirischen Psychologie ein grosses Interesse gehabt. Für's erste sind es keine Ideen, welche associirt werden. Für's andere sind diese Beziehungsweisen keine Gesetze, eben darum, weil *so viele* Gesetze über dieselbe Sache sind, wodurch Willkühr und Zufälligkeit, das Gegentheil eines Gesetzes vielmehr statthaft; es ist zufällig, ob das Verknüpfende ein Bildliches oder eine Verstandekategorie, Gleichheit und Ungleichheit, Grund und Folge u. s. f. ist. Das Fortgehen an Bildern und Vorstellungen nach der associirenden Einbildung ist überhaupt das Spiel eines gedankenlosen Vorstellens, in welchem die Bestimmung der Intelligenz noch formelle Allgemeinheit überhaupt, der Inhalt aber, der in den Bildern gegeben ist.“ *) A kapcsolat alatt ő is a feléledési kapcsolást érti s azért „reproductive Einbildungskraft-nak“ tulajdonítja, melyben az én a képeket saját belsejéből felidézi, mi által azok urává tesz. Az észszerű kapcsolat csak az általános gondolat által eszközöltetik. „Diese Kraft ist die Intelligenz selbst, das mit sich identische Ich, welches durch seine Erinnerung ihnen unmittelbar Allgemeinheit gibt, und die einzelne Anschauung unter das bereits innerlich gemachte Bild subsumirt.“ Épen azért nála a kapcsolat főtvénye a következő (Encycl. §. 456.): „Die Association der Vorstellungen ist *Subsumtion* der Einzelnen unter eine *Allgemeine*, welche deren Zusammenhang ausmacht“. E mellett azonban a tér és időbeli viszonyokat is ismeri. „Die nächste *Beziehung* der Bilder ist die ihres mitaufbewahrten äusserlichen unmittelbaren Raum's und Zeit“; csakhogy ezen viszonyítást méltán külsőségnek tekinti.

A mint ezen előadásból láthatni, Hegel csak azon kapcsolatot helyesli, mely subsumtióra épül, vagyis az egyest az egyetemesnek alá-

*) Encycl. der phyl. Wissenschaften (1827.) §. 455.

sorolja. Ez a logikai kapcsolat, mely bizonyosan a tudományra nézve a legfontosabb, de éppen nem egyedüli, hanem csak a többi mellett előforduló egyes eset (mint azt pl. Wundt táblázatában láthatni). Éppen azért azonban a kapcsolás ezen formája nem lehet általános érvényű, de még maga magát sem magyarázza, ha csak azon toldalékot nem teszszük hozzá, hogy az egyes, mint az *egyetemesnek része*, ettől elválaszthatatlanul s így kénytelen mindenkor vele járni. Hegel azonban nyilván a tapasztalat iránti ellenszenvé vezette félre: a képkapcsolódást nem ismerte nagyfontosságú *egész* terjedelmében s a tapasztalati lélektanra csak megvetéssel tekintett. Mi, kik pozitív lélektani törvényeket akarunk találni, álláspontunk tágabb látköre miatt olyan tüneményeket is kénytelenek vagyunk megfigyelni, melyeket Hegel egyfelől nem ismert, másfelől értéküket félreértve, mint hasznavehetetleneket elvetett. S azért az ő elméletéből csak azon törekvést véljük helyeselhetőnek: egy közös elvet keresni a kapcsolatok számára; de az általa felállított elvet korlátozott egyoldalúsága miatt egyetemesnek el nem ismerjük s csak a logikai befoglaltság gondolatát tekintjük olyan gondolatnak, melyet értékesíteni lehet ugyan minden kapcsolatnál, de csak ha ezen merően logikai formájából kivetkőztetjük.

A részleges vagy teljes befoglaltság gondolatát újabb időben *Lipps* használja fel a kapcsolat magyarázatára. Lélektani alapgondolata tehetségeket enged felvenni minden egyes kép létesítésére; még pedig mivel a lélek végtelen változatosságot képes létesíteni, végtelen sokféle tehetséggel kell bírnia. Ezen tehetségeket úgy képzelhetjük, hogy egymást átfogják,* úgy, hogy területeik részben egymással összeesnek. Nyilvánvaló, hogy akkor az egyik terület ingerlésekor az ingerlés a másakra is áttérjed s azt feléleszti. Ezen vonatkozás a nemtudatos képekben is megmarad (legalább nem látjuk át, miként bírná *Lipps* a feléledést magyarázni, ha a nemtudatos képektől annyira idegenkedik, mint ő teszi). A feléledés módzatait nagy elmésséggel tárgyalja, s tárgyalásaiban többnyire a herbarti lélektan utóhangjait véljük hallani. De hogy miért vannak kapcsolatban e képek? mi az egésznek célja? melyek az ere-

*) *Lipps* Th. Grundthats. des Seelenlebens (Bonn. 1883) 72 s. „Die Fähigkeiten greifen sozusagen in einander über. Wir können sie uns denken, wie zwei übereinander greifende Kreise.“ Később háromszegekül szemlélteti, melyeknek különböző fekvésük van ugyan, de a melyek egy közös alapon állanak. Véleményünk szerint ezen szemléltetés csak szemléltetés; valami okot ebben nem látunk a kapcsolás számára.

deti kapcsolatok? s milyen törvény érvényesül már azokban is? ezen kérdéseket Lipps fel sem veti magának, nem hogy megfejtésüket adhatná.

Pedig a kapcsolásnak okának kell lenni, továbbá különös oknak is kell lennie, mely az általános törvényt úgy módosítja, hogy a tapasztalatilag felfedezett s megállapított kapcsolási formákban fellépjen. Eddigélé két szempontból próbálták azt megfejtetni: a physiologiai szempontból és a lélek egyszerűségéből (Herbart). E két álláspont értéke felett könnyen megegyezhetünk. Ha a képek valóban lelki tünetmények, akkor azoknak okát bizonyosan csak a lélekben fogjuk keresni. A megfejtés tehát véglegesen csak lélektani lehet. Ezt már Kant is tisztán kijelentette: „Eine physiol. Erklärung hievon zu fordern, ist vergeblich; man mag sich hiezu was immer für einer Hypothese bedienen (die selbst wiederum eine Dichtung ist), wie der des Cartesius, von seinen sogenannten materiellen Ideen im Gehirn. Wenigstens ist keine dergleichen Erklärung *pragmatisch* d. i. man kann sie zu keiner Kunstausübung brauchen; weil wir keine Kenntniss vom Gehirn u. den Plätzen in demselben haben, worin die Spuren der Eindrücke aus Vorstellung sympathetisch mit einander in Einklang kommen möchten, indem sie sich einander (wenigstens mitterbar) gleichsam berühren.“*) Az utóbbi ok, az agyrészek ismeretlensége ugyan, mindinkább elveszti érverejét, mert Munk, Ferrier, Aitzig kísérletei minden kételyt kizárólag bizonyítják, hogy a lelki tünetmények az agyban localisálva vannak s a lelki tevékenység ezen székhelyeit az agyban mind nagyobb biztossággal fogják meghatározhatni.***) De a physiologiai magyarázatoknak elvi nehézség áll útjokban. A kapcsoló rendszer, a mint Meynert óta nevezik, csak azon *utakat jelöli*, melyeken a kapcsolás eszközöltetik; ha ezen utakat bármilyen pontosan ismerjük is, abból az *okra* semmiféle következtetés még nem engedhető meg. Az idegállomány ezen általános kapcsoltsága a rostok közvetítésével csak külső jele annak, a mit a lélek végez, de nem benne van a *kapcsolás oka*, hanem a *lélekben*. Azért nagy óvatossággal kell az olyan kitételeket fogadni, mint pl. Dr. S. Stricker-é, ki egy helyen ekkép szól: „Die Verknüpfung ist eine psychische Function, sie erfolgt also (sic!) zweifellos im Gehirn u. nach der objectiven For-

*) Kant. Pragm. Anthropol. I. B. 3. — Összes művek VII. k. 490 l. (ed. Hartenstein).

**) V. ö. Bastian Charlton. Das Gehirn. II. 195—220 ll.

schung in der Hirnrinde.“ Ezen „also“ nem igazolt, de megengedhető. Ha azonban továbbá azt mondja, hogy e kapcsolat okát kimutatni nem a lélektan, hanem az anatomia van hivatva, akkor teljesen téves irányba tereli az okoskodást. „Warum (ein motor. Centrum) miterregt wird, warum die Verbindungsfasern so functioniren, dass sie ausnahmslos mit dem Sehcentrum erregt werden, das zu eruiren ist, wie mir scheint, auch nicht Sache der Psychologie; denn die Lösung dieser Fragen setzt eine Prüfung der anatomischen Lage u. Erregbarkeits-Verhältnisse voraus, u. das sind Aufgaben, welche in das Gebiet der Anatomie u. Physiologie fallen.“*) Mindenesetre! De a physiologia s anatomia mégis csak azon külső utakat tünteti fel, melyeken a kapcsolat elhalad; hogy azonban miért történik maga a kapcsolódás, az a lelki cél által van meghatározva, melynek megvalósítására szolgál a kapcsolat s ezen cél nem az anatomia, hanem a psychologia állapítja meg. Az ok a lélek, a külső út az idegrendszer, nem megfordítva. Ez az igazi tényállás.

Így állítva fel a kérdést, a kapcsolódás szükségességének tudtommal csak a herbarti lélektan igyekezett végleges mngyarázatát adni. Ennek alapját a herbarti lélektan, a lélek metaphysikai fogalmából folyólag, annak egyszerűségében találja. Egy egyszerű létezőben a képek egyenként *keletkezhetnek* ugyan, ha meg nem *maradhatnak* oly elszigeteltségben. „Vorstellungen“ úgymond Volkmann**) „können gleichzeitig gesondert *entstehen*, weil die Seele gleichzeitig in mehrfachen Beziehungen nach Ausser stehen kann, Vorstellungen können gesondert nicht *fortbestehen*, weil das Vorstellen, das sie trägt, das Vorstellen desselben Einfachen ist.“ Ezen érvelés ellen ugyan sok kifogás emelhető; ha ugyanis a képek egyenként keletkezhetnek az egyszerűben, akkor nincs semmi kényszerítő ok arra, hogy ily elszigeteltségben meg ne is állhassanak. Mert ha az egyszerű képezés az egyes képeknek egyidejű, de elkülönített keletkezését megengedi, akkor nincs ok arra nézve sem, hogy a külön keletkezetteket újra egységbe foglalja. Ha az első esetben a képezés *egyszerűsége* nem szenvedett csorbát, az utóbbiban sem esik kár rajta. Következetesnek csak akkor lehetne ezen felfogást nevezni, ha a képek külön keletkezését ép úgy tiltaná a lélek egyszerűsége, mint azok külön megmaradását. De a gondolat, helytelen keresztül vitele mellett is, igen fontos, mondhatnám korszakos a képkapcsolat elméletére nézve;

*) Dr. S. Stricker. Studien über die Association der Vorstellungen. (Wien. 1883). 72—73 l.

**) Wilh. Volkmann. Lehrb. der Psychol. I. 333 l.

mert Herbart látta az első annak szükségét, hogy a képek kapcsolását a lélek szerkezeti sajátásaiból kell megérlelni. S ez teszi elméletének korszakos vonását. Minden egyéb érdemét el lehet vitatni, de ezen főgondolat prioritását tőle elvitatni nem lehet.

S csakugyan a részletes kivitelt nem tarthatjuk sikerültnek. Az alapgondolat: „egyidejű képzetek összeolvadnak“ még talán fentartható. De a képek további felosztása: egyenlő, különmemű és ellentétes képekre s ezen fajok viszonyainak felhasználása különböző kapcsolatok előállításának indokolására bizonyos körben forgás vádjától meg nem menthető. Különösen pedig az ellentétes képek fogalma azok tartalmába oly jelzöt visz be, mely azokban magukban nincsen, hanem csak az összehasonlító gondolkodás által kerül bele. A kapcsolatok fajai ezen alapon a valóságot átfogni nem képesek. Az igaz, hogy az egyidejű egyenlő képek *egy* képpé olvadnak össze. De már az egyidejű *különmemű* képek [disparate Vorstellungen, mint Schilling nevezi*)] nem olvadnak össze minden nehézség nélkül; valamint ezek úgy az ellentétes képek is előbb megkötik egymást s azután olvadnak össze („hemmen einander u. verschmelzen sodann,“ Volkman). Ily módon valóban csak kétféle kapcsolat volna megengedhető: a teljes egybeolvadás és a kötéssel járó kapcsolódás. Pedig a herbarti lélektan három formát vesz fel: 1. teljes egygyeolvadás; 2. complicatio különmemű képek között és 3. összeolvasztás ellentétes képeknél. Mindezen fajokat nevezik kapcsolatoknak.**). Hogy ilyen felfogás mellett a rendes kapcsolási törvények csak a feleledésre nézve bírnak érvényességgel, azt könnyen gondolhatni. Mert az eredeti kapcsolat csak az egyidejűség alapján megy végbe s a lélek egyszerűségének nyomása alatt áll elő, bármilyenek legyenek is az egyidejűleg előforduló képek.

Ha már most a képkapcsolás elméletein végig tekintünk, akkor igen könnyen észrevehetjük, hogy a *kapcsolás okával* az egy herbarti lélektanon kívül egyik sem foglalkozott, minek folytán egyik sem volt képes tovább eljutni a külső formáknál, melyekben a képkapcsolat az öntudatnak jelentkezik. Csak a herbarti lélektanak volt azon helyes tudata, hogy a feleledést nem lehet magában megérteni, hogy megértéséhez az eredeti kapcsolódás törvényeinek ismerete szükséges. Vagy saját terminológiájukban: „Was der richtigen Erkenntniss des Wesens

*) Lehrb. der Psychol. 44 l. (1851).

***) Schilling u. o. 49 l. „Der Name Association umfasst beide Arten von Verbindung“ (s. i. Complication és Verschmelzung).

der Reproduction in der älteren Psych. im Wege stand, war, dass man nach den *Bedingungen der Wiederkehr* der Vorstellungen fragte, bevor man jene der Verdunkelung erkannt hatte“ (Volkmann i. m. I. 430 l.) Ebben tökéletesen igaza van Volkmannak s a herbarti lélektanok egy másik érdeme épen az, hogy az ok meghatározásával az eredeti kapcsolatokat akarta megérteni, melyek a feleledésben újra napvilágra lépnek. A herbarti lélektanban azért amaz abstract formai szabálykák nagy uralomra nem is vergődhetnek, kivéve oly iskolai könyvekben, melyek a herbarti alaptól lassanként, talán tudatlanságban, eltávoznak s a tanuló kedvéért elváltoztatják a rendszer intenióját.*) Ellenben más lélektanokban a kapcsolás oka tekintetbe nem lett véve, minek következménye az lön, hogy a formát a lényeg rangjába emelték s úgy beszéltek a kapcsolatokról, mintha azok azért állának elő, *mivel* egy térben, egy időben vannak, vagy *mivel* hasonlóak vagy ellentétesek. Ez azonban az egész felfogás végtelen ellapítása, lemondás minden mélyebb és észszerű felfogásról; a mibe mi legalább *beleegyezni hajlandók* nem vagyunk.

Az eredmény, melyet tanulságképen szereztünk ezen hosszú fejtegetésből, röviden a következő. A képkapcsolati elméletnek biztossága mindenek előtt a *kapcsolatok statistikáját* követeli. Ezen statistikai gyűjtés elveit bővíteni kell; nem elegendő keresni a kapcsolatok kor szerinti számadását (Galton), sem pedig a hangok mint ingerlők által előhozott kapcsolatokat (Wundt-Frautscholdt). A kapcsolatoknál, mint határozottan ki lehet mutatni, az *ingerlő képek* is van sokszor döntő befolyása (Wahle ellenében, ki tagadja) s azért a statistika a különböző ingerek alkalmazása által kénytelen mindenekelőtt az eredeti, mindenkor előálló kapcsolatokat felkutatni. A mennyiben ez direct kísérletek által nem volna elérhető, a statistika köteles a *körét* is tágítani s az eredeti kapcsolatokat egyfelől directe a gyermeki lélek fejlődésének megfigyelése által kipuhatólni. Másfelől hozzáveendő az állati s asszonyi lélek megfigyelése is, mely utóbbira nézve, az asszonyoknál általános tettetés miatt, azoknak lelki betegségei igen megszívelendő adatokat fognak szolgáltatni. Az erotikus vonások, melyek kivétel nélkül járnak az asszony lelki betegségeivel, többet magyaráznak, mint minden társadalmi megfigyelés, mely úgylis csak színlelések, komoediázások végtelen lánczolatát mutathatja fel.

*) Ilyen pl. *Lindner* S. A. könyve „Lehrb. der empir. Psychol. als induc. Wiss.“ 1875, melyet magyarra Dr. Klamarik J. tett át.

Ezen statistika tehát 1., az eredeti kapcsolatokra fog vezetni; 2., az eredetiekhez csatlakozó másodrendű és öntudatos kapcsolatokat is fogja csoportosítani. Ezen csoportosítás a kirívó jellegek alapján lesz eszközölhető, mint bármely más természetrajzi csoportosítás; de ezen jellegeket nem a jelentkezés *formáiból*, hanem a jelentkező képek *tartalmából* kellend méríteni. Ez által nyerünk biztos belátást a lelki élet tartalmi kapcsoltságába.

Ha ezen munka megtörtént, akkor lehet a kapcsolatok formáinak levezetéséhez fogni. Bizton állíthatom, mert végig próbáltam a saját lelkemben élő kapcsolatokon, hogy ezen formákat mind le lehet a tartalomból vezetni. Ezzel azután megszűnik a kapcsolatoknak „abstract“ fejtegetése, mely az okozatot az okkal felcseréli s a legképtelenebb zűrzavart törvényesnek kénytelen elismerni, — a mi ellen méltán tiltakozott Hegel. Ezen előmunkálatok nagy részét elvégezte az angol associatív lélektan; Bain nagyszabású, s kiváló gonddal szerkesztett művében „The Senses and the Intellect“ valamennyi főfaja a kapcsolatoknak található s csak az álláspont zavarossága akadályozta, hogy ezen gondos részletezés bizonyos szembeötlő eredeti (primär) kapcsolatokat előtérbe állítson érdemük szerint.

Végző indokolását azonban a kapcsolás csak az emberi szellem egész szervezetéből nyerheti. A metaphysikai feltevések, melyeket a lélektan eddig szükségeseeknek talált, ingadozó természetüknél fogva nem alkalmasak biztos megindokolásra. A lélek egyszerűségéből, mint Herbart akarta, a kapcsolatot maradék nélkül megérteni nem sikerül. Positiv alapokra kell azt fektetni. Ezen biztos positiv alapokat pedig csak a physiologiai kutatás fogja kezünkhöz juttatni. A lelki tünetnyek mindenestre tágabb értelemben vett physiologiai functiók, amennyiben épen az agy tevékenységéhez vannak kötve, illetőleg mennyiben az agynak specifikus functiói. Ezen kifejezés semmi materialismust nem involvál részemről, mert a materialismus egy metaphysikai irány, — én pedig nem vagyok metaphysikus, mint azt „Az ember és világa“ czimű művem 90—98. §-ban kifejtettem. Csak realis alapot kívánok a szellem functióihoz s ez, minden kételyt kizárólag, a hátgereinc-agyidegrendszer. Ezen alapon lehet azon kérdést megfejteni: a különböző lelki állapotok valóban eredeti arravalóságokból fejlenek-e ki? mert e kérdésre a kísérlet ad, há most még nem is egészen biztos, de érthető és alapos feleletet. A physiologia és anatomia felmutatja a tényt: ezen functió ezen agycentrummal jár, ezen agyterület mozgáso-

kat, emez érzékleteket tüntet fel functiójaként. Ily módon positive megállapítható a realis lélek, azaz kimutatható, hogy a lélekben ezen vagy azon arravalóságok rejlenek s ezen vagy azon idegpályán végig nyilatkoznak. A physiologiai lélektannak ez a teendője s ez végtelen ereje minden más nebulosus metaphysikai szerkesztéssel szemben.

De ezen még mindig statistikai tényorozattal a képkapcsolás nem nyerte magyarázatát, csak realis voltában lett kimutatva. A képkapcsolás értelme a *céljában* rejlik s végső okának felmutatása a lélek oeconomiájában, vagy ha rossz néven veszik, *teleológiájában* rejlik. Ez még mindig nem metaphysika; bármiként fogjuk fel a cél fogalmát (én magam csak subjectív érvényűnek veszem s a realis célban oksági antinomiát mutattam ki „Az ember és világa“ 103—105. §-ban), a cél meglétele ismeretünkre nézve kétségtelen tény s azért a teleologiai szempont igazolt szempont. S ha igazolt felfogás az, mely az élő lények mindegyikében belső czélszerűséget állít, miért ne lenne igazolt az élő lények sorának felséges betetőzőjénél, az emberi szellemnél? A kapcsolás tényét tehát teleologiai szempontból minden metaphysikai feltevés nélkül is meg lehet érteni. A kapcsolódás mint czélszerű cselekvés az eszköz és cél kategóriái alá esik; a célban rejlik a kapcsolás formája. A cél és eszköz közötti kölesönhatási viszonyban rejlik annál fogva a kapcsolódás alaptörvénye. Ezen alaptörvény a lelki életnek közös alaptörvénye, mert a kapcsolat nemcsak egytetemes lelki *tünetmény*, hanem egytetemes lelki *tény*. Ezen alapviszonyból, mely a kapcsolás, mint eszköz, s az általa elérendő eredmény, mint cél között van, érthető a kapcsolásnak minden concret esete, levezethetők annak minden concret formái. Állításom—állítás; de a részletes kidolgozás, melyben a törvényt végig próbáltam, állításomat nem üres szónak, hanem igazságnak bizonyítja. Ezzel pedig elvállalom a kötelességet is, hogy állításomat bebizonyítom, s ígéretemet nem sokára rendszeres alakban beváltom.

Ezen elvnek s következményeinek fejtegetése azonban a lélektani alap gondolatok teljesen más felfogását követeli, a minek kifejtésére jelenleg sem terem, sem kötelességem nincs. A kapcsolási elméletekhez kritikai megjegyzéseket kívántam csatolni s reményem, célomat elértem, ha azon meggyőződést birtam némelyekben felkölteni vagy a már meglevőt megerősíteni, hogy a képkapcsolás jelenlegi elméletei egészen téves úton haladnak, mert a formát a tartalommal összezavarják s hogy ez útról azokat csak a lélektani alapfogalmak teljes revisiója képes elterelni.

Budapest.

Böhm Károly.